

МАЛИШ Д. О.,
магістрант кафедри цивільно-правових
дисциплін та банківського права
(Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету)

ІВАШОВА І. П.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
цивільно-правових дисциплін
та банківського права
(Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету)

УДК 347.998.85

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті на основі аналізу наукових джерел визначено поняття правового статусу суб'єкта права, з'ясовано сутність страхових правовідносин з одночасним визначенням суб'єктів останніх, а також запропоновано визначення правового статусу суб'єктів страхових правовідносин.

Ключові слова: суб'єкт права, правовий статус суб'єкта права, страхові правовідносини, суб'єкти страхових правовідносин, правовий статус суб'єктів страхових правовідносин.

В статье на основе анализа научных источников определено понятие правового статуса субъекта права, выяснена сущность страховых правоотношений с одновременным определением субъектов последних, а также предложено определение правового статуса субъектов страховых правоотношений.

Ключевые слова: субъект права, правовой статус субъекта права, страховые правоотношения, субъекты страховых правоотношений, правовой статус субъектов страховых правоотношений.

In the article on the basis of analysis of scientific sources the concept of legal status of the subject is defined, the essence of insurance legal relations with the simultaneous determination of the subjects of the latter, as well as the definition of the legal status of the subjects of insurance legal relations has been clarified.

Key words: subject of law, legal status of the subject of law, insurance legal relations, subjects of insurance legal relations, legal status of subjects of insurance legal relations.

Вступ. Актуальність страхування як базової галузі, що забезпечує функціонування економіки, є беззаперечною з огляду на те, що воно дає можливість мінімізувати економічні втрати суб'єктів економічної діяльності, які останнім часом сягнули суттєвого рівня. При цьому з моменту закріплення в законодавстві загальних положень щодо страхування виникли об'єктивні передумови, які дали змогу впевнено розробляти теорію страхових пра-

вовідносин загалом і правового статусу суб'єктів страхових правовідносин зокрема з метою запровадження в практичну діяльність.

Сучасний стан правового регулювання страхування привертає велику увагу з боку як теоретиків права, так і практикуючих юристів, які здійснюють діяльність, що пов'язана зі страхуванням. При цьому у зв'язку з тим, що поняття страхування має комплексний характер, визначення відповідних понять є досить складним і таким, що зумовлює наявність досить гострих дискусій.

Так, питання страхових правовідносин, їх суб'єктів та правового статусу останніх досліджували А.С. Адамов, О.В. Кашкарьова, В.А. Косинська, Г.В. Озернюк, Н.Б. Пацурія та інші науковці.

Водночас сучасна наука не може представити наукові розробки комплексного характеру щодо правового статусу суб'єктів страхових правовідносин.

Постановка завдання. Метою статті є визначення поняття правового статусу суб'єктів страхових правовідносин.

Результати дослідження. Категорія правового статусу належить до найбільш досліджених у правовій науці. Водночас відповідні визначення різняться між собою. Так, автори юридичного словника та юридичної енциклопедії наводять визначення правового статусу й відносять до нього систему визнаних і гарантованих державою (у законодавчому порядку) прав, свобод та обов'язків, а також законних інтересів людини (громадянина) як суб'єкта права [1, с. 419; 10, с. 344]. Як бачимо, вказане визначення є певним чином звужене, оскільки передбачає наявність правового статусу лише в людини (громадянина), залишаючи поза увагою інших суб'єктів права.

На відміну від зазначеного, у підручниках із теорії держави й права наводяться визначення правового статусу, які є цілком придатними для подальшого дослідження правового статусу суб'єктів страхових правовідносин. Так, у підручнику із загальної теорії держави та права за редакцією М.В. Цвіка та О.В. Петришина під правовим статусом суб'єктів права мається на увазі сукупність усіх прав, обов'язків і законних інтересів суб'єктів права. Автори підручника підкреслюють індивідуальність правового статусу кожної особи та розрізняють конституційний і спеціальний статуси громадян, причому спеціальний статус суб'єктів пов'язаний із різними природними й правовими факторами, якими зумовлюються визначені особливості останнього. Корисним у підході вказаних науковців є виділення причин відмінностей у правовому статусі осіб, до яких належать уже вказані природні та юридичні чинники [2, с. 342–343].

Автори навчального посібника з теорії держави й права за загальною редакцією С.Д. Гусарєва та О.Д. Тихомирова наголошують на тому, що крізь призму правового статусу цілком можливо охарактеризувати різноманітні зв'язки між правом і людиною, та визначають правовий статус як закріплене правове положення фізичних і юридичних осіб у визначеній системі суспільних відносин. До структури правового статусу науковці відносять такі елементи:

- правові норми й принципи, якими встановлюється відповідний статус;
- правосуб'єктність;
- основні права, свободи та обов'язки;
- правові принципи та правові гарантії;
- законні інтереси;
- громадянство (чи інший зв'язок або відношення до держави);
- юридичну відповідальність [9, с. 202].

Визначення правового статусу суб'єктів права, представлене в підручнику з теорії держави й права за редакцією О.В. Петришина, є цілком подібним до наведених вище [8, с. 235–236].

На наше переконання, подальше визначення поняття правового статусу суб'єктів страхових правовідносин передбачає з'ясування сутності страхових правовідносин і місця в них відповідних суб'єктів.

Так, В.В. Сухонос під правовідносинами має на увазі суспільний зв'язок, що виникає на основі норм права, учасники якого володіють суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, що забезпечуються державою [7, с. 486]. Водночас можливість реалізації правової норми існує тоді, коли вона втілюється у фактичній правомірній поведінці суб'єктів. При цьому суб'єкти реалізації права – це ті особи, на яких воно поширює свою дію, тобто суб'єкти права [7, с. 473].

На наше переконання, сутність страхових правовідносин має розкриватися через історичні аспекти останніх. Зокрема, на думку Н.Б. Пацурії, об'єктивні передумови, такі як небезпечні явища, що відбувались у житті людей, заподіювали їм збитків та викликали потребу щодо пошуку ефективного засобу боротьби з негативними наслідками стихійних лих і нещасних випадків, спонукали окремих осіб вступати у визначені соціально-економічні відносини. Вказане стало передумовою виникнення інституту страхування як соціально-економічного засобу боротьби з наслідками небезпечних явищ.

Автором виділяються три групи суспільних відносин, що виникли на визначених історичних етапах життєдіяльності суспільства та зумовили розвиток ідеї страхування:

– суспільні відносини із самострахування, яке існувало в натуральній формі задля захисту від голоду в окремі періоди. При цьому спеціально створений страховий фонд був відсутній, у сучасному розумінні самострахування мало лише окремі ознаки страхових відносин;

– суспільні відносини із взаємного страхування у формі колективної взаємодопомоги осіб за допомогою поєднання зусиль і капіталів із метою формування певних запасів, що були б здатні захистити людину від наслідків впливу руйнівних сил природи чи інших нещасних випадків;

– суспільні відносини із комерційного страхування, що характеризувалися наявністю перших спеціально створених комерційних установ, метою діяльності яких було отримання прибутку від страхування.

Третя група суспільних відносин характеризується такими основними специфічними ознаками:

а) наявністю спеціально створених суб'єктів господарювання, які задля отримання прибутку надають особам, що постраждали в результаті настання страхових випадків, компенсацію збитків;

б) формуванням за рахунок акумульованих коштів спеціально утвореного страхового фонду, який має виключно цільовий характер;

в) соціальною значущістю для економіки та безпеки держави [5, с. 95].

Г.В. Озернюк вважає, що зародження страхових правовідносин в Україні відбувалося європейським шляхом. Подібність страхових правовідносин в Україні, що є аналогічними сирійським, давньогрецьким, римським, зумовлювалась одноманітністю розвитку економічних стосунків. Першими видами страхування, подібними до сучасних, стали майнове й особисте страхування без створення постійного страхового фонду та регулярних страхових платежів. До кінця XVIII ст. страхування в Україні розвивалося повільно й нерівномірно. У XVIII ст. з'явилося класичне страхування, основні види страхових правовідносин розпочали власне сучасне формування [4, с. 41].

Наразі відповідне законодавство України та положення правової доктрини тлумачать страхові правовідносини по-різному, відносячи їх до сфери як цивільного, господарського, так і фінансового права.

Так, ст. 1 Закону України «Про страхування» визначає страхування як вид цивільно-правових відносин стосовно захисту майнових інтересів фізичних осіб і юридичних осіб у разі настання визначених подій (або страхових випадків), що є визначеними договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, які формуються за допомогою сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (або страхових внесків, страхових премій) і доходів, отриманих у результаті розміщення коштів таких фондів [6].

Варто додати, що Цивільний кодекс України, де страхові правовідносини врегульовані главою 67 (ст. ст. 979–999), не містить визначення поняття страхування [11; 12, с. 604–606].

Н.Б. Пацурія, визначивши характерні ознаки, властиві страховим правовідносинам, у процесі узагальнення робить висновок про те, що страхові правовідносини у сфері господарювання – це врегульовані нормами права суспільні відносини, які виникають у сфері економіки між суб'єктами господарювання та іншими учасниками відносин у сфері господарювання з метою компенсації завданих збитків за рахунок заздалегідь акумульованих у спеціально створеному страховому фонді коштів особам, що постраждали внаслідок настання страхових випадків [5, с. 97].

Науковець у вказаних страхових правовідносинах виділяє притаманні їм специфічні ознаки й особливості, а також кваліфікуючі ознаки:

- сферу здійснення;
- особливий суб'єктний склад;
- наявність страхових організаційно-господарських зобов'язань, а також об'єднання організаційних і майнових компонентів;
- матеріальний зміст відносин;
- урегулювання відносин нормами господарського законодавства, що підлягають поділу на загальні, спеціальні та спеціалізовані.

Також Н.Б. Пацурія поділяє страхові правовідносини у сфері господарювання за такими критеріями, як характер відносин, сфера виникнення й дії, взаємне становище сторін, галузі економіки.

Особливим змістом страхових правовідносин у сфері господарювання науковець називає специфічні правовідносини щодо попередження, подолання, зменшення й відшкодування за рахунок заздалегідь акумульованих коштів наслідків стихійних лих та/або нещасних випадків тощо, якими було завдано матеріальних збитків [5, с. 98].

О.В. Кашкарьова наголошує на тому, що правовідносини з публічного страхування є найбільш тісно пов'язаними з фінансовими правовідносинами, оскільки вирізняються особливою роллю держави в їх організації та регулюванні.

Саме державою встановлюються види й умови обов'язкового страхування, порядок функціонування страхових фондів, джерела фінансування та виплати страхових відшкодувань, контроль за використанням акумульованих коштів і конкретно визначені цілі, порядок дотримання законодавства страховиком та страхувальником. Це свідчить про регулювання державою правовідносин із публічного страхування з використанням імперативного методу, чим підкреслюється фінансово-правова природа таких відносин [3, с. 317].

Щодо суб'єктів страхових правовідносин варто навести певні думки. Так, за визначенням, наданим правознавцями, суб'єктом правовідносин є такий учасник суспільних відносин, який виступає як носій юридичних прав та обов'язків [2, с. 338].

Згідно зі ст. ст. 2–3 Закону України «Про страхування» сторонами зобов'язання із страхування є страховик і страхувальник.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про страхування» страховиками, що мають право здійснювати страхову діяльність на території України, є такі суб'єкти:

- фінансові установи, що були створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств чи товариств із додатковою відповідальністю, з урахуванням того, що учасників кожної з таких фінансових установ має бути не менше трьох, та інших особливостей, які передбачені Законом України «Про страхування», а також одержали в установленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності (страховики-резиденти);
- зареєстровані відповідно до Закону України «Про страхування» та законодавства України постійні представництва у формі філій іноземних страхових компаній, які також одержали в установленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності (філії страховиків-нерезидентів).

Стаття 3 Закону України «Про страхування» визнає страхувальниками юридичних осіб і дієздатних фізичних осіб, які уклали зі страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України [6].

Отже, з огляду на вищевикладене під правовим статусом суб'єктів страхових правовідносин або врегульованих нормами права суспільних відносин, які виникають у сфері страхування між страховиком і страхувальником, ми будемо розуміти сукупність усіх прав, обов'язків і законних інтересів останніх щодо захисту майнових інтересів у разі виникнення визначених подій (або страхових випадків), що є визначеними договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, сформованих шляхом сплати страхувальниками страхових платежів (або страхових внесків, страхових премій) і доходів, що виникли від розміщення коштів таких фондів.

Закон України «Про страхування» певним чином розкриває склад правового статусу суб'єктів страхових правовідносин. Так, згідно зі ст. 3 Закону України «Про страхування» в страхувальників є право в процесі укладення договорів особистого страхування призначати за згодою застрахованої особи вигодонабувачів із метою отримання страхових виплат, а також замінювати їх до настання страхового випадку, якщо інше не передбачено договором страхування.

Статтею 20 Закону України «Про страхування» встановлено такі обов'язки страховика в процесі укладення й виконання договору страхування:

- 1) ознайомити страхувальника з умовами та правилами страхування;
 - 2) упродовж двох робочих днів, як тільки стане відомо щодо настання страхового випадку, вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів із метою своєчасного здійснення страхової виплати чи страхового відшкодування страхувальнику;
 - 3) у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату чи виплату страхового відшкодування в передбачений договором термін. Страховик несе майнову відповідальність у разі несвоєчасного здійснення страхової виплати шляхом сплати страхувальнику неустойки, розмір якої є визначеним умовами договору страхування або законом;
 - 4) відшкодувати витрати, що були понесені страхувальником у разі настання страхового випадку щодо запобігання чи зменшення збитків у разі, якщо це передбачено умовами договору;
 - 5) відповідно до заяви страхувальника в разі здійснення ним заходів, які зменшили страховий ризик, або збільшення вартості майна переукласти з ним раніше укладений договір страхування;
 - 6) тримати в таємниці відомості щодо страхувальника та його майнового становища, крім випадків, що встановлені законом;
 - 7) надавати відповідним підрозділам Національної поліції України інформацію щодо укладення договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, які підлягають обов'язковому технічному контролю.
- Водночас умови договору страхування можуть передбачати й інші обов'язки страховика [6].

Своєю чергою ст. 21 Закону України «Про страхування» встановлює відповідні обов'язки страхувальника, зокрема такі:

- 1) своєчасно вносити страхові платежі;
- 2) у процесі укладення договору страхування надати інформацію страховику щодо всіх відомих йому обставин, які мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і надалі інформувати його щодо будь-якої зміни страхового ризику;
- 3) у процесі укладення договору страхування повідомити страховика щодо інших чинних договорів страхування стосовно цього предмета договору;
- 4) вживати заходи щодо запобігання та зменшення збитків, які були завдані внаслідок настання страхового випадку;
- 5) повідомляти страховика щодо настання страхового випадку в строк, що передбачений умовами страхування.

Водночас умови договору страхування можуть передбачати й інші обов'язки страхувальника [6].

Висновки. Таким чином, правовий статус суб'єктів права визначено нами як сукупність усіх прав, обов'язків і законних інтересів останніх. Своєю чергою правовий статус суб'єктів страхових правовідносин, якими є врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають у сфері страхування між страховиком і страхувальником, ми визначили як сукупність усіх прав, обов'язків та законних інтересів останніх щодо захисту майнових інтересів у разі виникнення страхових випадків, що визначені договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, сформованих шляхом сплати страхувальниками страхових платежів і доходів, що виникли від розміщення коштів таких фондів.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є проведення порівняльно-правового аналізу правового статусу суб'єктів страхових правовідносин за законодавством України та кращими зразками світового права.

Список використаних джерел:

1. Большой юридический словарь / В.Н. Додонов, В.Д. Ермаков, М.А. Крылова и др.; под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. М.: Инфра-М, 2003. 704 с.
2. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2009. 584 с.
3. Кашкарьова О.В. Страхів відносини як інститут фінансового права. Форум права. 2012. № 2. С. 314–318.
4. Озернюк Г.В. Виникнення страхових правовідносин в Україні. Право і суспільство. 2014. № 1. С. 37–42.
5. Пацурія Н.Б. Поняття і види страхових правовідносин у сфері господарювання. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». 2010. Вип. 82. С. 94–98.
6. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80/print> (дата звернення: 19.05.2018).
7. Сухонос В.В. Теорія держави і права: підручник. Суми: Університетська книга, 2014. 544 с.
8. Теорія держави і права: підручник / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2015. 368 с.
9. Теорія держави та права: навч. посібник / Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. К.: НАВС; Освіта України, 2017. 320 с.
10. Тихомирова Л.В. Юридическая энциклопедия / под ред. М.Ю. Тихомирова. М., 1997. 526 с.
11. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1526467771100076> (дата звернення: 19.05.2018).
12. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. К.: Істина, 2006. 928 с.

